

Motion till riksdagen

1986/87:Jo905

Magnus Persson m. fl. (s)

Ändring i vattenlagen, m. m.

Klarälven är av tradition en fiskrik älv som framgångsrikt bidragit till landets samlade energiproduktion. I samband med vattendomstolens prövning av den eller de sökande som ville uppföra kraftverksdammar m. m. förbehöll sig vattendomstolen/vattendomstolarna i de allra flesta fall rätten att anordna laxtrappa för befordrande av framkomsten av lax och laxöring.

I vissa fall har vattendomstolen medgivit förlängning *tills vidare* och bolaget har meddelats befrielse från skyldighet att vid den eller de dammbyggnaderna hålla laxtrappa.-

Nu gällande vattendorar

Vattendorar som berör Vänerens lax och öring

I Klarälvens svenska del är i huvudfåran nio strömfall utbyggda. I bivattendragen finns ett antal dammar och vattenkraftverk bland vilka Tåsan och Letten har större betydelse i sammanhanget och medtas här.

Kraftverken byggdes i följande kronologiska ordning:

- 1 Dejevors Byggår 1906–1910. Första dom den 3.5.1907. Nytt kfv. enl. dom den 16.10.1950.
- 2 Forshult Byggår 1906–1911. Första dom den 22.7.1908. Dammen ombyggd enl. dom den 30.12.1941 och den 21.9.1945. Nyprövning tidigast 1973, pågår, yrkas 15 600 st. 2-å älvegen smolt.
- 3 Krakerud Byggår 1916–1921. Första dom den 15.10.1920. Dammen ombyggd enl. dom den 10.5.1957. Nyprövning tidigast 1981, pågår, yrkas 48 000 st. 2-å älvegen smolt.
- 4 Munkfors Byggår 1925–1930. Första dom den 18.11.1918. Dammen ombyggd enl. dom den 5.10.1961.
- 5 Skymnäs Byggår 1938–1940. Första dom den 13.10.1939. Nyprövning tidigast 1990.
- 6 Skogaforsen Byggår 1941–1943. Första dom den 31.10.1945. Nyprövning tidigast 1990.
- 7 Edsforsen Byggår 1946–1948. Första dom den 9.9.1948.
- 8 Forshaga Byggår 1947–1949. Första dom den 13.2.1948. Två äldre kraftverk enl. dom den 6.2.1928. Första totaldammen enl. dom den 3.11.1930. Nyprövning tidigast 1985.

9	Letten	Byggår 1956. Första dom den 25.11.1952. Nyprövning tidigast 1990.
10	Tåsan	Byggår 1953. Första dom den 10.9.1953. Nyprövning tidigast 1990.
11	Höljes	Byggår 1957–1961. Första dom den 15.11.1957. Nyprövning tidigast 1993.

Mot. 1986/87
Jo905

Som exempel kan nämnas att vattendomen vid Dejefors dammbyggnad efter hand har omprövats vid ett flertal tillfällen. Den senaste domen är avkunnad den 28 maj 1943 och är en s. k. interimistisk vattendom (gäller tills vidare). Transport av lax och öring sker via sump och lastbiltransporter till övre älvsträckor.

Klarälven avvattnar 11 820 kvm och har 778,5 kvm sjöar. 46 % av nederbördsområdet och 55 % av sjöarealen ligger uppströms gränsen mellan Värmland–Dalarna och Norge.

Källområdet

Klarälven rinner upp på Näsfjället i Rogenområdet i Härjedalen, och bildar den stora sjön Rogen 36,9 kvm, 757 m. ö. h., som avvattnades via Röa in i Norge till Femunden, 201,2 kvm, 663 m. ö. h. som är systemets näst Vänern största sjö. (Bilaga: karta.)

Vänerlaxen har sedan urminnes tider varit högt skattad och gett utkomst åt ett stort antal människor. De historiska dokumenten därom går tillbaka till början av 1200-talet. Under 1200- och 1300-talen förlänades de bästa laxfiskarna i Klarälven och Gullspångsälven till de stora klostren Gudhem, Riseberga, Alvastra, Vadstena, Rackeby och Nydala. Gustav Vasa drog in dessa stora naturvärden till kronan.

Historiska dokument omvittnar att Vänern och dess laxälvar hört till landets laxrikaste vatten. Ända uppe i Trysil i Klarälvens norska del kunde enligt skildringar från 1700-talet närmare 1000 laxar fångas vissa år. Av uppgifter från 1800-talets förra hälft framgår att fångsterna i Vänersystemets svenska del tidvis torde ha överstigit 200 ton och enbart i Dejefors i Klarälven kunnat uppgå till 100 ton.

Under 1900-talet minskade reproduktionsbetingelserna drastiskt genom att lekälvarna överbyggdes med spärrade dammar för vattenkraft nära mynningarna. De åtta kraftverk som ligger i Klarälven mellan Vänern och lekområdena på den svenska sidan är vandringshinder för uppvandrande lekfisk på väg mot reproduktionsområdet, älvens övre forssträckor.

År 1933 spärrades Klarälven helt vid Deje. Från början var kraftverken vid Dejefors, Forshult, Munkfors och Krakerud försedda med laxtrappor. Laxtrappan vid Deje fungerade dock inte tillfredsställande, varför en vattendom 1933 i stället föreskriver upptransport av fisk fångad i Deje till älven uppströms Edsforsen, tills vidare. Forshaga försågs sedan med trappor, medan de övriga laxtrappornas drift lades ner, också det tills vidare.

Upptransporten av lax under de följande decennierna har haft stor betydelse för bibehållandet av beståndet.

Laxen i Norsälven dödsdömdes genom att laxtrappan vid Fryksfors

definitivt stängdes 1943 samtidigt som den sista lekplatsen vid Edsvalla förstördes genom en ny dammbyggnad. Allt fastställdes i laga ordning i vattendomar.

Mot. 1986/87
Jo905

I övriga älvar utdömdes smärre fiskeavgifter, delvis av engångskaraktär. I intet fall utdömdes skyldighet att odla och sätta ut laxungar. Samtliga domar vann laga kraft under 1900-talets första hälft.

Den minskade reproduktionen har lett till starkt avtagande fångster.

Beståndsutvecklingen kan illustreras med kurvan över laxfångsten i de flesta fiskena i Dejevors, en detaljerad statistik som sträcker sig tillbaka till 1854. Karakteristiskt för laxbestånd är både stor- och småskalig variation, som återfinns även här men det viktigaste att observera är den starkt avtagande trenden. Vid slutet av 1950-talet började bestånden tangera utrotningsgränsen. (Bilaga: tablå.)

Recentastammar

Fenotypiska beskrivningar av recenta stammar

Klarälvslaxen är relativt liten och utpräglad långvandrare för lek, den går ända till 35 mil upp i älven mot trakterna av Femunden och behöver hela sommaren för vandringen. Den letar sig in i älvmyningen från början av juni och leker i oktober–november. Ungarna stannar 3 år i älven före utvandringen, sedan tillbringas 3 år i Väneren till könsmognaden, då laxen i genomsnitt väger 3,1 kg. Maximivikten ligger omkring 5 kg. Rommen är liten. – 8 100 st. per liter.

Klarälvsöringen är den verkliga långvandraren, som går upp till 40 mil i Klarälven-Trysilälven. Den börjar uppsteget i älven redan i slutet av april, härav benämningen vårlax. Leken sker i oktober. Ungarna stannar 4 år i älven. Efter ytterligare 2–3 år i Väneren är den lekmogen och väger då i genomsnitt 2,2 kg. Maximivikten rör sig om 6 kg. Rommen är liten, 8 700 st. per liter.

Uppsteget i lekvandrande fisk från Väneren skyddas med fredsområden utanför Klarälvens mynning, i inre delarna av Sätterholmsfjärden och Kattfjorden, samt i Klarälven söder N Finnskoga socken.

Klarälvsöringen letar sig in i älven redan i april–maj, sedan isen har gått, och Klarälvslaxen stiger från mitten av juni till mitten av september. De är lekmogna först i oktober.

Under 1970-talet startade kompensationsutsättningar enligt vattendomen för Höljes kraftverk i Klarälven. Kompensationsodling sker efter dom enligt vattenlagen för att ersätta skada på fiskebestånd till följd av bl. a. vattenkraftsutbyggnad. Vattendomen fastslår vilken mängd smolt som skall sättas ut. Förstärkningsutsättningar kan ske för att stärka de naturligt reproducerande bestånden eller för att direkt gynna t. ex. sportfiske i Väneren eller dess tillflöden.

Avelsfiske efter lekfisk från Vänerens lax- och öringstammar sker för att säkra romförsörjningen till odling för kompensations- eller förstärkningsutsättning.

Avelstäkt för lax och öring i Klarälven bedrivs i Deje, där kraftverksdam-

men är definitivt vandringshinder. Det s. k. centralfisket är ett minifiske, dvs. en sprängd fåra vid sidan om forsen genom vilken en lämplig lockvattenström får rinna. Centralfisket vittjas genom att fåran torrläggas medan ett galler spärrar nedströms.

Värmlandsenergi AB har fiskerätten i Deje centralfiske. Enligt vattendomen åligger det kraftbolaget att under tiden från den 21 maj t. o. m. den 14 juli upptransportera så stor mängd lax, läs lax och öring, som motsvarar en tredjedel av varje veckofångst till älven vid Edebäck, dock högst 500 laxar. Övrigt går till egen konsumtion. Från den 15 juli t. o. m. 15 augusti upptransporteras all lax, eller också biträder kraftbolaget med fångst och sumpning för avelsändamål.

Hanteringen av de värdefulla avelsfiskarna bör ske på skonsammare sätt än vad som är möjligt i det nu använda minifisket, särskilt med tanke på den långa förvaring av de tidigstigande Klarälvsfiskarna som behövs fram till lekmodnad. Av smittskyddsskäl är det bl. a. olämpligt med mellanförvaring i de sumpar som används.

Endast Klarälvsstammarna bör få användas vid framtida kompensationsutsättande. Det biologiskt riktiga är att lekfisken själv vandrar upp till lekområdet mellan Syslebäck och Höljes via laxtrappor, och att avelsfisket förläggas högt upp i älven.

En ytterligare komplikation är att av den fisk som upptransporteras längs älven skall 80 % sättas på den norska sidan, enligt ett kompensationsvillkor i Höljesdomen. Den går alltså förlorad för de svenska lekområdena, och ingen smolt som produceras på den norska sidan klarar sig levande förbi Höljesdammen.

Det biologiskt riktiga för Klarälvens lax och öring är att lekfisken vandrar upp till lek- och uppväxtområdena via fisktrappor. Genom Klarälvsstammarnas fria gång till lekområdet från april månad kan bl. a. eventuell inblandning av anlag från Gullspångslax och -öring selekteras bort, vilket bidrar till att separera och bevara dessa skyddsvärda stammar.

Då även en god laxtrappa sällan har högre verkningsgrad än 80 % förutsätter byggandet av laxtrappor i hela Klarälven ett stort uppsteg av lekvandrande lax och öring. Trenden under de senaste decennierna har varit kraftig minskade fångster i Deje. Nedanstående tabell visar återfångsten perioden 1962–1969 jämfört med perioden 1976–1979:

Period	Antal märkta fiskar	Antal återfångad fisk			
		Totalt Antal	%	i Deje Antal	%
1962–1969	9 484	803	8,5	91	1,0
1976–1979	9 918	1 002	10,1	14	0,14

Fångsten i Deje har alltså minskat drastiskt under de senaste åren.

Förutsättningar för reproduktion av betydelse återfinns främst inom den norska forssträckan med vissa biflöden och inom den övre svenska fors-

sträckan. Det är från dessa områden utvandring av naturligt producerad smolt av lax och öring till Vänern kan ske.

Betydande reproduktionsområden finns även på den svenska sidan. De allra gynnsammaste förutsättningarna finns mellan Båstadsbron och Kärrbacksbbron. Nämda älvsträcka ingår i den del av Klarälven där projektet Strängsforsen är beläget. En eventuell framtida utbyggnad av älvsträckan skulle drabba lax och harrbeståndet mycket hårt. Det skulle vara förödande för lax- och öringbeståndet i Klarälven, Vänern och dess biflöden. Reproduktionsområdet är mer eller mindre avgörande för projektet LAXFOND VÄNERN och dess framtid.

Märkningsförsök med odlad smolt av lax och öring, utförda i Höljes kraftverksmål, har visat att Höljesmagasinet utgör en fullkomlig dödsfälla för utvandrande smolt. 6300 st. odlade smolt av Klarälvslox, Gullspångslax och Gullspångsöring, utsatta i Trysil under 7 års tid, har i avseende på vattensystemets svenska del resulterat i 5 återkomster, dvs. 0,8 promille i Vänern. Sammanlagt gjordes 15 återfångster, dvs. 2,4 ‰ på svensk sida nedströms om Höljesdammen.

Analysen av naturfödd lekfisk av Klarälvsöring har därtill visat att en lyckad smoltutvandring är knuten till år med stark vårfloed och hög flödestappning förbi Höljesdammen. För att en smoltproduktion av större omfattning inom den norska forssträckan skall bli verkningsfull för svenskt vidkommande krävs såväl överenskommelser med Norge som fungerande anordningar för att fånga smolten före Höljesdammen och transportera den ner till Vänern.

Smolt från den övre svenska forssträckan måste passera kraftverken Edsforsen, Skoga, Krakerud, Forshult, Skymnäs, Munkfors, Dejevors och Forshaga vid utvandringen. En mycket stor andel av smolten omkommer i kraftverksturbinerna. Särskilt förödande är kraftverken i Forshult och Krakerud som är försedda med Francisturbiner.

För att smoltproduktionen från svensk sida av Klarälven skall komma Vänern till godo i verkningsfull utsträckning krävs därför en fungerande anordning för att fånga smolten före Höljesdammen för transport av densamma ner till Vänern.

I Vänern pågår nu omfattande förberedelser med att öka laxbeståndet i vår största insjö med siffror som rör sig i storleksordningen minst 200 ton lax. I denna restaurering av Vänern har naturvårdsverket och fiskeristyrelsen varit pådrivande myndigheter för att öka laxreprodueringen inom Vänerns fiskevatten. De tre länsstyrelserna inom Vänerregionen har gemensamt med landstingen och berörda kommuner inom regionen bildat en stiftelse som tillsammans med statliga organ och myndigheter satsar betydande belopp i syfte att väsentligt öka laxbeståndet inom regionen. Fiske och turism kan här skapa betydande sysselsättningsstillfällen i en svårt drabbad region.

Den lax som naturligen reproduceras i Vänern stannar i vårt innanhav och kan följaktligen inte fiskas av andra nationers yrkesfiskares moderna trålredskap. Detta är en nationell tillgång som landet i sin helhet bör slå vakt om och på allt sätt stödja för att tillföra landet betydande resurser. Den satsning som här aktualiseras avser att stödja såväl fritidsfisket som yrkesfisket. Sveriges Turistråd är involverat i projektet Vänerfond och

satsar stort på att öka den kombinerade turist- och fritidsfiskesatsningen, inte minst för våra utländska turister.

Mot. 1986/87
Jo905

Det finns alltså ett par frågeställningar som vi ständigt möter i samband med laxfisket i Klarälven. Det är bl. a. de kraftverksdammar som uppfördes i början och mitten av 1900-talet och som har de tills vidare-domar som vi i motionen tidigare nämnt, alltså befrielse från skyldighet att uppföra laxtrappa vid ifrågavarande dammbyggnad.

Detta hindrar laxen från att fritt vandra uppåt i Klarälven och därmed naturligen reproducera sig längre upp i Klarälvens vattensystem. Det skulle ur såväl ortsbefolkningens som turismens synpunkt framstå som oerhört positivt om man framdeles finge fiska lax utmed längre älvsträckor efter Klarälvens vackra stränder. Stora geografiska delar av Värmland skulle då ges tillfälle att få ta del av både fisket och turismen i berörda delar.

Många kraftverksföretag står nu inför omfattande reparationer av kraftverksanläggningar av varierande art. Det finns ett starkt behov av ett omfattande ROT-program även inom denna sektor.

Många kraftverksdammar fyller inte de normer och regler som präglar dagens situation. De senaste årens olyckstillbud med smärre och större katastrofer har klart dokumenterat situationens allvar.

I samband med det omfattande ROT-programmet som förestår inom många kraftverksföretag borde frågan aktualiseras innan omfattande skissarbeten och investeringar görs i samband med att omändra och restaurera befintliga dammar m. m. Med dagens och nutidens teknik torde det vara relativt lätt att konstruera och bygga laxtrappor i samband med en successiv upprustning och ombyggnad av landets kraftverksdammar. Många vattendomar som under årens lopp avkunnats med "tillvidareförordnandet" är i många fall föremål för omprövning inom relativt överskådlig framtid. Lämpligen borde i samband med denna omprövning frågan om laxtrappor aktualiseras. Domen/domarna borde rimligen ändras till framtida domar som syftar till uppförande av laxtrappa/laxtrappor m. m.

Det torde vara ett unikt tillfälle för svensk teknik och ingenjörskunskap att återigen vara ledande och föregångare inom områden för att återskapa de ursprungliga naturliga reproduktionssträckorna för laxens framtida bestånd. Att se lekande laxar på väg till sin ursprungliga lekplats borde vara en utomordentlig turistattraktion för de allra flesta.

I 3 kap. 11 § vattenlagen (1983:291) sägs bl. a. följande:

Om någon vill utföra ett vattenföretag som kan skada fisket, är han skyldig att utan ersättning vidta och för framtiden underhålla behövliga anordningar för fiskens framkomst eller fiskets bestånd, släppa fram vatten för ändamålet samt iakttä de villkor i övrigt som på grund av företaget kan behövas till skydd för fisket i det vatten som berörs av vattenföretaget eller i något angränsande vattenområde. Om nyttan av en ifrågasatt anordning eller ett villkor inte skäligen kan anses motsvara den kostnad som därigenom skulle åsamkas företagen, kan han befrias från sådan skyldighet.

I 10 kap. 5 § finns bestämmelser om särskilda fiskeavgifter som kan bestämmas i stället för att villkor meddelas enligt första stycket.

Äldre rättsfall: H 1950:540 (fotoelektrisk laxräknare vid kraftanläggning); 1959:737 II (fråga om åtgärder eller avgifter för att kompensera förlust av uppväxtplatser för lax och havslaxöring).

Såvitt gäller frågan om laxrapport i Klarälven kan mot bakgrund av det sagda följande sägas. Bestämmelsen i 3 kap. 11 § vattenlagen – liksom dess motsvarighet i äldre lagstiftning – innebär en skyldighet att inrätta s. k. laxtrappor. Emellertid har vattendomstolen i sina domar angående Klarälvens reglering medgett en dispens från denna skyldighet. "Fiskets bestånd" etc. garanteras i stället genom att laxen transporteras med lastbil.

Domarna synes i detta hänseende ha fått något olika utformning. Det sakliga innehållet torde emellertid vara detsamma. Detta kan sammanfattningsvis sägas innebära att sökanden har "medgett befrielse från skyldighet att hålla laxtrappa tills vidare så länge upptransport sker med lastbil---".

Av det sagda framgår också att det inte torde finnas något principiellt rättsligt hinder mot att vattendomarnas bestämmelser i detta hänseende kan komma att omprövas.

För närvarande pågår omprövning av två vattendomar (Krakerud och Forshult) och det förväntas en successiv omprövning av i princip samtliga vattendomar under en överskådlig framtid.

Det är av största vikt att fisket ges en prioriterad roll i samband med nämnda omprövningsdomar. Det är också viktigt att den genetiska kontrollen sker på ett tillfredsställande sätt.

Utvecklingen av den naturliga reproduktionen, inte minst i Klarälven, måste följas upp genom elfiskeundersökningar. Ändrade vattendomar kan innebära ändrade förutsättningar för en framtida tryggad uppvandring. En tryggad uppvandring är en förutsättning dels för naturreproduktion, dels för avelsfisket. Ökade uppvandringskontroller borde ingå som en naturlig del i strävan att öka fiskebeståndet i Vänern och dess källflöden.

De hinder som i dag finns för att våra lax- och öringstammar fritt kan vandra så långt som möjligt till sina naturliga reproduktionsområden bör snarast undanröjas.

De erfarenheter som hittills förevarit tyder på att om vi skall kunna öka och skydda lax- och öringbeståndet i dessa fiskevatten måste fisket ges en starkt roll i framtiden. Det är av största vikt att vid omprövning av aktuella vattendomar det också sker en väsentlig förbättring av de naturliga förutsättningarna för att öka fiskebeståndet i Klarälven.

Domarnas nuvarande utformning har fått till följd att lax- och öringfisket i övre Klarälven är begränsat. Ett bra laxfiske i Klarälven skulle vara ett utmärkt stöd för utvecklingen av turistnäringen. Detta gäller även öringfisket i Klarälvens biflöden. Det borde även ligga i ett kraftbolags intresse att bevara fisket när det gäller lax- och öringfisket i Klarälven och dess biflöden. Samtliga domar bör omprövas och ges tvingande bestämmelser om återställande av fiskemöjligheterna.

En pakettlösning av samtliga nu existerande vattendomar borde eftersträvas. En mera detaljerad och moderniserad älvplan i syfte att reparera gamla försyndelser och föråldrade synsätt bör kunna uppnås. Fiskeristyrelsen har nyligen påbörjat förhandlingar med berörda kraftverksföretag om en älvplan som avser att omfatta samtliga vattendomar i Klarälven.

Denna älvplan skulle då omfatta utsättning av smolt som kompensation för tidigare förstörda reproduktionsområden och de smoltförluster som skett

och allttjämt sker. Frågan om laxuppvandring och laxtrappor bör självfallet aktualiseras vid dessa förhandlingar.

En annan fråga som borde aktualiseras är det s. k. centralfisket som finns i Deje och som helt handhas av bolagsintressen i nuläget. Samhället borde ges ökad insyn i den fiskeprocess som här pågår. Frågan om centralfiskets framtid bör aktualiseras och det finns alltmer övertygande skäl för att nämnda centralfiske överförs i samhällets regi. I dessa förhandlingar bör frågan väckas huruvida det nuvarande centralfisket skall flyttas från Deje och exempelvis till Erlanderlaboratoriet i Munkfors. Frågan bör under alla förhållanden väckas både vad gäller samhällets insyn och inflytande och en eventuell flyttning av centralfisket.

Frågan om en framtida odling av Vänerns lax- och öringbestånd ingår i *Vänerprojektet Laxfond*. Redan nu kan man konstatera att för att förverkliga nämnda projekt är det ofrånkomligt att anlägga minst två nya avels- och odlingsanläggningar. En odlingsanstalt bör ligga i närheten av Karlstad där den naturliga lekvandrande fisken startar sin färd upp mot Klarälven. Den andra avels- och odlingsanläggningen bör ligga i närheten av Gullspång, där Gullspångslaxen hittar sina ursprungliga reproduktionsområden i Gullspångsälven. Båda anläggningarna bör ligga under allmänt huvudmannaskap.

Hemställan

Med hänvisning till det ovan anförda hemställs

1. att riksdagen hos regeringen begär förslag till ändring i vattenlagen i avsikt att undanröja att vid omprövning av vattendomar dispenser ges för uppförande av s. k. laxtrappor,
2. att riksdagen hos regeringen begär att frågan om ändrade förutsättningar för fångst av lax- och öringsmolt före Höljesdammen inkl. nedtransport till Väneren blir föremål för omförhandlingar vid vattendomstol,
3. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts om en älvplan rörande vattendomar i Klarälven,
4. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts om centralfisket och vikten av ökad insyn i denna process,
5. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts om en eventuell flyttning av centralfisket till Erlanderlaboratoriet i Munkfors,
6. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad som i motionen anförts om avels-odlingsanläggning i närheten av Karlstad och Gullspång.

Stockholm den 27 januari 1987

Magnus Persson (s)

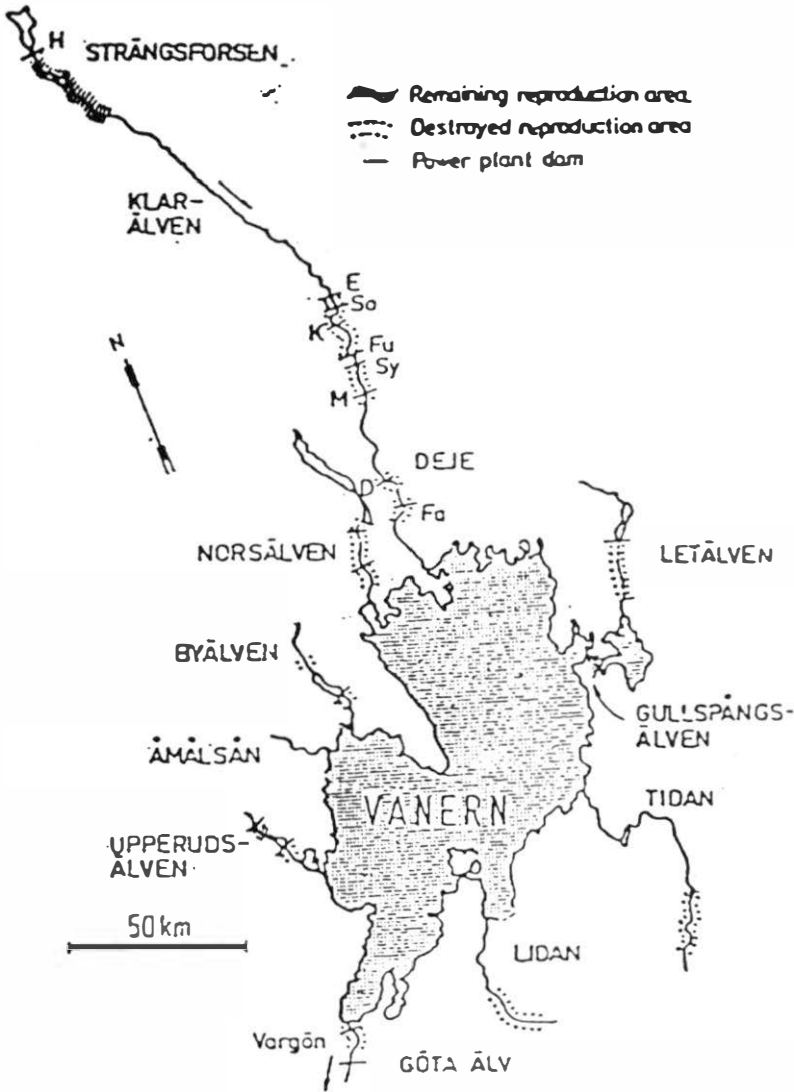
Bo Finnkvist (s)

Kristina Svensson (s)

Jarl Lander (s)

Erik Janson (s)

Hans Rosengren (s)

CATCHES IN DEJE

